

فرهنگنامه زیارت

جواد محمدثی

سنگاب

از آن جا که حرم‌ها، زیارتگاه‌ها و مساجد، پناهگاه و تأمین کننده نیازهای مردم است، اهل ایمان حتی برای دمی آسودن و جرume‌ای آب نوشیدن، به این اماکن روی می‌آورند. در قدیم، طرف بسیار بزرگی از پاره‌سنگی تراشیده می‌شد و در حیاط مساجد و تکایا برای آشامیدن آب و شربت و گاه برای جمع‌آوری نذورات و صدقات از آن استفاده می‌شد و به آن «سنگاب» می‌گفتند. یکی از قدیمی‌ترین سنگاب‌ها به نام «سنگاب خوارمشاهی» در موزه آستان قدس موجود است.^۱

«سنگاپخانه» نام مکانی است که یک یا چند ظرف بزرگ سنگی (سنگاپ) برای نوشیدن آب سرد، در ایام عزاداری سیدالشهداء علیهم السلام در آنها نهاده می‌شد و سقاها، آماده آب دادن به عزاداران و هیئت‌های سینه‌زنی بودند. معمولاً سنگاپخانه در محوطه‌ای بود که روی آن چادر می‌زدند و اطراف آن را با پارچه‌سیاه و کتیبه‌های مخصوص و عکس و شمایل می‌پوشاندند و در آن جا نگهبان و شبخواب می‌گذاشتند.

«سنگابخانه» نام مکانی است که یک یا چند ظرف بزرگ سنگی (سنگاب) برای نوشیدن آب سرد، در ایام عزاداری سیدالشہدا علیہ السلام در آنها نهاده می‌شد و سقاها، آماده آب دادن به عزاداران و هیئت‌های سینه‌زنی بودند. معمولاً سنگابخانه در محوطه‌ای بود که روی آن چادر می‌زدند و اطراف آن را با پارچه سیاه و کتیبه‌های مخصوص و عکس و شمایل می‌پوشاندند و در آن جا نگهبان و شبخواب می‌گذاشتند. از سنگاب، هم برای نوشیدن آب و گاهی وضو گرفتن استفاده می‌کردند و ظرفیت‌های مختلفی داشته است. به نوشته دهخدا «ظرف بزرگ از سنگ تراشیده که یک کر و بیشتر آب گیرد و در مساجد و امامزاده‌ها نهند». ^۲ (به واژه سقاخانه مراجعه شود).

سلام

سلام آمد گان حرم مصطفوی به سلام آدمکان حرم از حرم، آوا شنوند «ادخلوها بسلام» از حرم، آوا شنوند سلام به معنای درود و تحيّت است و از نامهای خداست.^۳ سرآغاز بسیاری از زیارتnameها، سلام است. (السلام عليك) و نشان ابراز محبت و ارادت به کسی است که زیارت می‌شود و اعلام همبستگی و پیوند و موذت با اوست؛ همچنان که «لعن» هم که در زیارتnameها فراوان است، نشانه تبری و جدایی است. زائر با سلامی که به امام یا امامزاده می‌دهد، خط فکری و ارتباطی و حتی سیاسی خود را نشان می‌دهد؛ زیرا گاهی سلام دادن و سلام ندادن، گواه دوستی یا دشمنی با طرف مقابل

است؟ آن‌گونه که حضرت زینب علیها السلام، هنگام ورود به مجلس ابن‌زیاد با سلام ندادن، به او بی‌اعتنایی کرد و مسلم بن عقیل در کوفه پس از دستگیر شدن، هنگام ورود به دارالاًماره، به عبیدالله‌بن‌زیاد سلام نداد؛ چون «امیر» بودن و «والی» بودن او را قبول نداشت و این عقیده را با ترک سلام، نشان داد. وقتی نگهبان به او گفتند: به امیر سلام کن، گفت: ساکت باش! به خدا که او امیر من نیست.^۴

adb حضور در حرم‌ها و تحیّت زائر نسبت به مزور، با «سلام» است.^۵ در زیارت‌نامه‌ها هم عنوان سلام است، هم تسلیم (سلام دادن) و در زیارت‌های وداع آمده است: خدایا! این را آخرین زیارت و سلام من بر حجّت خود قرار مده.

سوغات

چیزی که مسافر، هنگام بازگشت از سفر، برای خانواده و فرزندان و دوستان به ارمغان می‌آورد. آوردن سوغات در هر سفری نیکوست و به آن سفارش شده و مستحب است. از این رو، کسانی هم که به زیارت حج، یا عتبات عالیات یا مشهد مقدس و شهرهای زیارتی می‌روند، برای بستگان خویش سوغات می‌آورند؛ بهویژه که دریافت کنندگان سوغات زیارت، به آن هدیه، به چشم مقدس و متبرک می‌نگرند و اگر آن لباس یا پارچه یا ارمغان، به ضریح حرم متبرک شده باشد، برای دریافت کننده، عزیزتر خواهد بود. سوغات حرم‌ها چیزهایی از قبیل مهر، سجاده، کفن متبرک، لباس و پارچه و وسایل دیگر مورد نیاز است. گاهی نیز سوغاتی بهانه‌ای مناسب برای کمک به نیازمندان بوده که حرمت و شأن آنان هم حفظ شود.

سوگواری

عزادری برای یک امام یا حجت خدا گاهی در خانه‌ها و حسینیه‌ها و مساجد است و گاهی در زیارتگاه‌ها و حرم‌های معصومین و امامزادگان علیهم السلام. گاهی زیارت، در ایام سوگ امامان انجام می‌گیرد و به آن توصیه شده است؛ مثل زیارت عاشورا در روز شهادت امام حسین علیه السلام یا اربعین و در کنار قبر مطهر سیدالشهدا علیه السلام. روزی ابوهارون مکفوف، به محضر امام صادق علیه السلام رسید؛ حضرت فرمود: در سوگ سیدالشهدا برایم شعر بخوان؛ او نیز خواند. امام فرمود: نه، این طور

نه؛ بلکه همان‌گونه که برای خودتان شعرخوانی می‌کنید و همان‌گونه که نزد قبر حضرت اباعبدالله علیه السلام مرثیه می‌خوانید.^۹ این روایت نشان می‌دهد که سوگواری در کنار حرم حسینی مرسوم بوده و مورد تأیید امام صادق علیه السلام قرار گرفته است. چه با کسانی نذر می‌کنند که در حرم‌ها مجلس روضه‌خوانی و سوگواری برپا کنند.

سیاه‌پوشی

سیاه‌پوشی در سوگ عزیزان، یا در ایام وفات ائمه و شهادت اباعبدالله الحسین علیه السلام و ماه محرم و صفر مرسوم است. علاوه بر انسان‌ها، سیاه‌پوش کردن اماکن عمومی و حرم‌ها و زیارتگاه‌ها و تکیه‌ها نیز، به رسم عزاداری انجام می‌گیرد و سیاه‌پوشی و جامه سیاه و نیلی در ادبیات، کنایه از عزای خامس آل عبا به کار می‌رود:

ای عالمی سیاه به تن در عزای تو
ای جان پاک آدم خاکی فدای تو
شاعران، سیاهی شب یا پرده سیاه کعبه را هم رمزی از
عزای حسینی دانسته‌اند:

کعبه ز کف داده چو مولود خویش
گشته سیاه‌پوش عزای علی^{۱۰}

سیاه‌جامگانی که به رهبری ابومسلم خراسانی قیام کردند، به همین سبب، جامه سیاه را به نشان عزاداری سالار شهیدان برگزیدند. پرچم سیاه بر فراز گنبد حرم‌ها و سیاه‌پوش کردن در و دیوار و ایوان‌ها و رواق‌های زیارتگاه‌ها، به نشانه فرارسیدن سوگواری اولیای الهی است.

◆

ادب حضور در حرم‌ها و تحييت زائر نسبت به مزور، با «سلام» است. در زیارت‌نامه‌ها هم عنوان سلام است، هم تسلیم (سلام دادن) و در زیارت‌های وداع آمده است: خدایا! این را آخرین زیارت و سلام من بر حجت خود قرار مده.

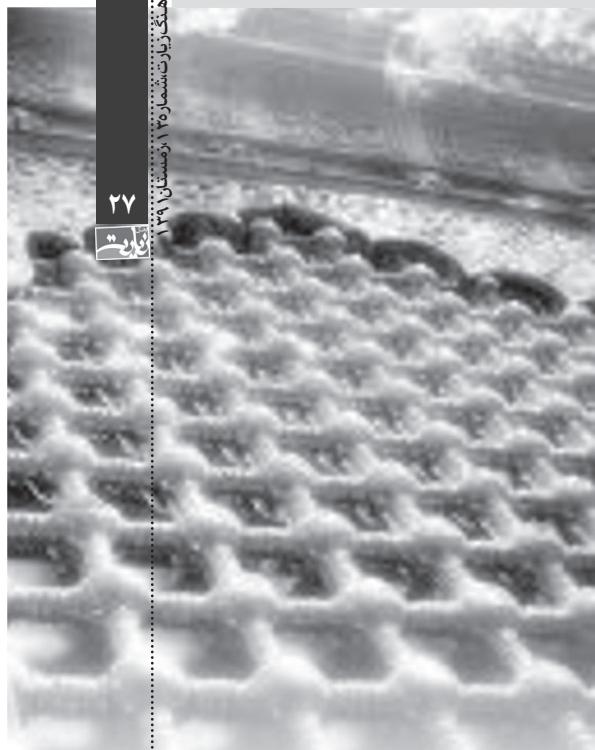
شام

نام قدیم سوریه فعلی. شام و شامات، در گذشته به منطقه وسیع تری گفته می‌شد که شامل سوریه، لبنان، اردن و فلسطین هم می‌شد. این سرزمین در صدر اسلام فتح شد و معاویه در دوره عمر و عثمان والی آن جا بود و امویان پس از استیلا بر خلافت، دمشق را پایتخت خود قرار دادند. در روایات، از سرزمین شام نکوهش شده و ائمه نیز از آن به بدی یاد کردند و از سوی بنی امية ظلم‌های فراوان به اهل بیت پیامبر شد و عترت پیامبر از آن سامان خاطرات تلخی داشتند. وقتی از امام سجاد علیهم السلام پرسیدند در سفر کربلا سخت‌ترین مصیب‌های شما کجا بود، فرمودند: «الشام، الشام، الشام».^۸

شام در عین حال یکی از سرزمین‌های زیارتی است و زیارتگاه‌های بسیاری از اصحاب و تابعین و شهدای اهل بیت علیهم السلام در این دیار است؛ مثل قبر حضرت زینب علیها السلام در راویه معروف به السيدة زینب (نزدیک دمشق) و حرم حضرت رقیه علیها السلام در دمشق و حرم‌های دیگر در نقاط دیگر مانند مزار عمار یاسر در رقه و حجر بن عدی در مرج عدرا. مقبره‌ای معروف به «باب الصغیر» در دمشق است که گویند سر مطهر حضرت عباس و علی اکبر علیهم السلام و حیب بن مظاہر علیه السلام و... در آن جا مدفون است. گفته‌اند مدفن سر ۱۷ تن از شهدای کربلا آن جاست. ضریحی بر آن ساخته‌اند و نام تعدادی از شهدای کربلا بر آن نقش بسته است. برخی هم قبر عبدالله بن جعفر (همسر حضرت زینب علیها السلام) را در باب الصغیر شام می‌دانند.^۹ علاوه بر این حرم‌ها، قبر بلال حبیشی و مسجد جامع اموی و مساجد و مدارس و بنای‌های قدیمی بسیاری در آن جاست که زائران سوریه، به برخی از آن‌ها برای زیارت می‌روند. چون شام سرزمینی باستانی است و اماکن زیارتی و آثار باستانی و مراکز سیاحتی بسیاری دارد، جاذبه‌بالایی برای زائران دارد.

شبستان

در لغت به معنای خوابگاه است، و به قسمتی از مسجد که از هیچ طرف باز نیست و ورود و خروج به آن از طریق درها صورت می‌گیرد؛ چون در شب‌های سرد زمستان، نماز جماعت را در آن جا می‌خوانند، شبستان نام دارد.^{۱۰} ولی به طور کلی به هر فضای سقف‌دار و بزرگی که دارای ستون‌های مرتب و در ردیف‌های موازی است و یک طرف آن به صحن مسجد یا حرم

۲۷

وقایع زیارت شنبه‌ی ۱۳۹۱

هر فضای سقفدار و بزرگی که دارای ستون‌های مرتب و در رده‌های موازی است و یک طرف آن به صحن مسجد یا حرم باز می‌شود، شبستان گویند. در زیارتگاه‌ها برای حضور و تجمع هرچه بیشتر زائران یا نمازگزاران و برای برگزاری مراسم‌های بزرگ و پر جمیّت، شبستان احداث می‌کنند. مثلاً در حرم حضرت رضا علیه السلام در چهارگوشۀ مسجد گوهرشاد، هفت شبستان وجود دارد و در بخش‌های دیگر، شبستان‌های جدید و وسیعی احداث شده است. از این نمونه‌ها در زیارتگاه‌های دیگر هم وجود دارد.

باز می‌شود، شبستان گویند. در زیارتگاه‌ها برای حضور و تجمع هرچه بیشتر زائران یا نمازگزاران و برای برگزاری مراسم‌های بزرگ و پر جمیّت، شبستان احداث می‌کنند. مثلاً در حرم حضرت رضا علیه السلام در چهارگوشۀ مسجد گوهرشاد، هفت شبستان وجود دارد و در بخش‌های دیگر، شبستان‌های جدید و وسیعی احداث شده است. از این نمونه‌ها در زیارتگاه‌های دیگر هم وجود دارد.

شرح زیارت

در زیارت‌نامه‌هایی که از ائمۀ معصومین علیهم السلام روایت شده است (زیارت مؤثر) معارف بلندی نهفته است که نیاز به تبیین و تشریح دارد. برخی از علماء به نگارش کتبی در شرح این زیارت‌نامه‌ها پرداخته‌اند، تا هم واژه‌ها و اصطلاحات آن را توضیح دهند و هم به آن مفاهیم بلند و عمیق، به طور مبسوط‌تری پردازنند. مثلاً درباره شرح زیارت جامعه، زیارت عاشورا، زیارت رجیه، زیارت ناحیه، بیشترین تألف‌ها وجود دارد.^{۱۱}

شفاخانه

تعییری است که درباره حرم‌های مطهر به کار برده می‌شود. از آن‌جا که گرفتاران و دردمندان به قبور مطهر اولیاء‌اللهی پناه می‌برند و با توسّل به آنان، از خداوند متعال شفا می‌خواهند و به مقصود می‌رسند، حرم‌های امامان را شفاخانه و دارالشفا می‌گویند. در مانگاه‌ها و بیمارستان‌های مرتبط به حرم‌های مقدس را نیز تبرکاً

دارالشفا و شفاخانه می‌نامند. غیر از شفای دردهای روحی که از ویژگی‌های حضور در حرم اولیای الهی است، دردهای لاعلاج و بیماری‌های درمان‌ناپذیر و افراد نایينا و فلچ و گرفتاران زیادی به برکت توسل به ائمه اطهار در حرم‌های مطهر، شفا گرفته‌اند و وقایع بسیاری از این عنایت‌ها و کرامات‌ها دیده و نقل شده و کتاب‌هایی هم درباره شفای‌افتگان زیارتگاه‌های مقدسه نگاشته شده است.

شفاعت

مقام شفاعت، عطیه‌ای است که خداوند به پیامبران و اوصیا و حضرت محمد ﷺ و امامان شیعه و اهل‌بیت ﷺ و شهیدان و عالمان و صالحان داده است. در زیارت‌نامه‌های متعددی، از امامان به عنوان «شفاء عند الله» یاد شده است و زائر، هنگام تشرف به زیارت، از جمله خواسته‌هایش، برخورداری از شفاعت است. در زیارت حضرت مucchom ﷺ می‌خوانیم: «يا فاطمة اشفعى لنا في الجنة». در روایات هم این مضمون که ائمه اطهار، در قیامت از زائران قبرشان شفاعت می‌کنند و وسیله آمرزش آنان می‌شوند، فراوان به چشم می‌خورد. شفاعت، لیاقت می‌خواهد و وقتی زائر، امید شفاعت دارد، یا درخواست شفاعت می‌کند، این اثری تربیتی در او دارد که به اصلاح خود و توبه و انبات، لائق شفاعت گردد.

کریمان با بدان هم بد نکردند
کسی را از در خود رد نکردند
شما در ظاهر و باطن امیرید
عنایت کرده، دست ما بگیرید^{۱۲}

شمسه

اصطلاحی در معماری اسلامی است که اشاره به شکلی هندسی دارد. هر تصویر مدور و منقش را شمسه گویند. آن‌چه از فلز به شکل خورشید می‌سازند و بالای قبه و مانند آن نصب می‌کنند را گویند.^{۱۳} در حرم‌ها و زیارتگاه‌ها که معماری آن به صورت ستی است و هنرهای تزئینی مانند کاشی کاری، نجاری، آینه کاری، خطاطی در آن‌ها به کار می‌رود، از این

نقش فراوان استفاده می‌شود. نقش و نگارهای ضریح‌ها و درب‌های ورودی نیز از این نمونه‌ها فراوان دارد و از شاخص‌های هنر دینی در معماری بقاع متبرکه به شمار می‌رود. در وصف حرم حضرت رضا علیه السلام گفته‌اند:

از شرم شمسه‌های زرش کعبتین شمس
در تخته‌نرد چرخ چهارم به شش در است^{۱۴}

شمع گردانی

مراسم ویژه‌ای که در حرم‌های مطهر، در روزهای عید، یا مناسبت‌های خاص برگزار می‌شود و خدام حرم و متولیان آستانه، قندیل‌ها و شمعدان‌های روشن را با احترام دست به دست می‌گردانند. شمعدان‌ها معمولاً به رنگ زرد طلایی است و این آیین، به صورت نمادین بیانگر شکوه و عظمت بارگاه و صاحب حرم است. شمع گردانان نیز با لباس رسمی خادمی در این مراسم شرکت می‌کنند و معمولاً خدام قدیمی و پیش‌کسوت عهده‌دار اجرای این برنامه می‌شوند که بر جنبه معنوی آن می‌افزاید.

ادامه دارد...

◆

هر تصویر مدور و منقش را شمسه گویند. آن‌چه از فلز به شکل خورشید می‌سازند و بالای قبه و مانند آن نصب می‌کنند را گویند. در حرم‌ها و زیارتگاه‌ها که معماری آن به صورت ستنتی است و هنرهای تزئینی مانند کاشی‌کاری، نجاری، آینه‌کاری، خطاطی در آن‌ها به کار می‌رود، از این نقش فراوان استفاده می‌شود.

پی‌نوشت‌ها:

۱. حرم در واژه‌ها، آستان قدس رضوی، ص ۲۹.
۲. لغتname دهخدا، فرهنگ عاشورا، ص ۲۵۰.
۳. «الملک القدوس السلام» (حضر، آیه ۲۳).
۴. سید بن طاووس، الھوف، ص ۱۲۱.
۵. اعراف، آیه ۴۶؛ یونس، آیه ۱۰؛ رعد، آیه ۲۴؛ نحل، آیه ۳۲؛ صفات، آیه ۷۹ و ۱۰۹ او ده‌ها آیه دیگر.
۶. علامه مجلسی، بحارالأنوار، ج ۴۴، ص ۲۸۷.
۷. حسان.
۸. فشارکی، عنوان الكلام، ص ۱۱۸.
۹. شیخ حر عاملی، اعیان الشیعه، ج ۱، ص ۶۲۷.
۱۰. لغتname دهخدا و فرهنگ معین.
۱۱. ر.ک: سید محمد حسینی، زیارت، ص ۲۱۳ به بعد و کتاب‌شناسی زیارت.
۱۲. از قصیده «أهل بيت آفتاب» از نویسنده.
۱۳. فرهنگ معین؛ فرهنگ مصور اصطلاحات هنر ایران.
۱۴. از خالد نقشبندی، ر.ک: مجموعه مقالات هماندیشی زیارت، ج ۲، ص ۱۰۳۰.